

«Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного: перед темним проваллям

Дія останнього закінченого роману Валер'яна Підмогильного відбувається в Києві наприкінці 1920-х рр. Після десятиліття кривавої боротьби, що завершилася перемогою більшовиків, починається період утвердження нового режиму. Життя поступово стабілізується, хоча про жахи нещодавніх збройних протистоянь нагадують навіть дитячі вуличні ігри. Прогулюючись київськими вулицями, героїня роману Марта Висоцька зауважує, що «хлопчаки на пішоходах гуляли в громадянську війну, в червоних і білих, у матросів, комісарів і бандитів з усіма належними розстрілами» (с. 706)*.

Пережиті воєнні роки зламали долі кількох персонажів роману. Характерною для свого часу є життєва історія одного з них – Льови Роттера. Льова народився в Каневі в родині фельдшера, вивчився також на фельдшера і, відбувши рік у царському війську, 1917 р. повернувся додому. Одружившись із дочкою канівського касира, Льова «щасливо осівся неподалік рідного села за волосного фельдшера. Тепер життя його обіцяло бути прямою лінією, до глибокої старості скрашеною жвавистю його вдачі, простою звичаїв та свідомістю своїх фельдшерських обов'язків». Та наприкінці 1919 р. частина червоної армії, проходячи селом, змобілізувала його, «вирвавши таким способом лікпома Роттера із родинного кубла, розлучивши його таким чином із коханою дружиною, тільки півтора року як спізною, і примусивши його таким робом до революційної боротьби» (с. 559).

За час відсутності Льови його дружину спокусив інший чоловік, і вона втекла з ним, перед тим відправивши Льові об-

разливого листа, написаного під диктовку коханця. Подружжя зрада та образа обернулися для Льови життєвою катастрофою, що вплинула на все його подальше життя. Дружину, яка повернулася через рік, він вигнав з дому, і вона невдовзі померла від висипного тифу. А Льова покинув рідне село й подався в мандри, шукаючи розради в читанні книжок і захопленні філософією.

Дія роману застає Льову в Києві в 1927 р., де він, перебравши з десяток різних професій, знаходить працю в одній із соробокпівських крамниць. У Києві Льова зустрічає свою землячку Марту Висоцьку, дочку канівського вчителя, і закохується в неї.

Роки війни зруйнували життєві плани і представниці іншої соціальної верстви, належної до колишньої київської еліти. Це Ірен Маркевич, панночка з професорської родини. Вона була заручена з підпоручником «за всіма приписами релігії та звичаїв», але 1919 р. наречений залишив Київ з білогвардійським військом. Ірен чекала його рік, але, не дочекавшись, зійшлася «з одним здоровим і хитромудрим хлопцем, який, без певного минулого, але з цілком певними намірами, взявся працювати в постачанні». З цим пройдисвітом, який використовував воєнні обставини для легкої наживи, забезпечуючи цим достаток для коханки, Ірен промандрувала два роки «по всяких усюдах, по селах і містах». Коли ж кінець-кінцем коханця розстріляли за вироком ревтрибуналу, Ірен повернулася до батьківського дому, «голодного й холодного за військового комунізму, а тепер збідьорілого й підлатаного в перших подихах непу».

Молодій жінці набридло кочове життя, і вона шукає чоловіка, з яким могла б створити родину. Найреальнішим претендентом на цю роль видається їй молодший колега її батька біохімік Юрій Славенко. Проте Славенко захоплюється на якийсь

* Цит. за виданням: Підмогильний В. Оповідання. Повість. Романи / В. Підмогильний. – К., 1991, зазначаючи у круглих дужках сторінку.

час Мартою, з котрою його знайомить приятель Льова Роттер.

Навколо цього любовного трикутника і розгортається сюжет твору. Тим часом художні смисли, закладені в ньому, значно глибші. Любовна драма, в центрі якої – змагання двох жінок за руку й серце Славенка, розігрується на тлі грандіозних соціальних змін, що відбуваються в суспільстві.

Новий режим утверджується на тотальному запереченні всього попереднього соціокультурного досвіду. Релігія, народні традиції, звичаї та обряди оголошено відсталими «буржуазними пережитками минулого», що перешкоджають побудові нового соціалістичного ладу. Показовою в цьому сенсі є епізодична сцена на початку роману, в якій Марта виконує роль свідка під час офіційної реєстрації шлюбу своєї співробітниці. Сцену в загні зображено в наскрізь іронічному ключі з виразним акцентуванням різкої відмінності нової шлюбної церемонії від колишнього освяченого традицією пишного весільного обряду. Нова форма узаконення шлюбу відбувається як цілком буденна подія під час обідньої перерви її головних дійових осіб. Наречених реєструють одразу після процедури розлучення попередньої пари, яка голосно свариться з приводу розподілу майна. Наступні за чергою претенденти на створення нової родини відповідають на кілька лаконічних запитань, усі розписуються у свідоктві про одруження, і, підсумовує автор, «дві людські істоти були отак санкціоновані від держави виконувати старий біблійний заповіт» (с. 548).

Одним із головних гасел, під яким відбувається впровадження нових суспільних звичаїв, виступає гасло раціоналізації, спрощення всіх форм суспільного життя – соціальних, культурних, духовних. До носіїв і виразників цієї ідеї належать кілька чоловічих персонажів роману. Передусім це Юрій Славенко, що представляє тип інтелектуала, який ідеологічно забезпечує утвердження режиму.

Славенко – прагматик, котрий сповідує культ розуму й раціоналістичного підходу до життя. В ієрархії світоглядних цінностей молодого вченого практичний розум посідає не лише найвищу сходинку – він заступає все інше. Ті сфери людської діяльності, що пов'язані з духовним, а також чуттєвим, емоційним досвідом людства, він вважає зайвими й непотрібними для здійснення високої наукової місії перетворення природи, зокрема і людську природу, задля практичних потреб. «Раціоналізація, – проголошує Славенко, – в якій би формі вона не виявлялась, є руйнування старих звичок, безглузких традицій, шкідливих забобонів, що передали нам у спадок минулі, нетямущі покоління. Тобто раціоналізація, широко взята як загальний процес нормалізації людської праці й людських, найінтимніших навіть, відносин, є поступ до вищих життєвих форм, побудованих на принципах розуму» (с. 696).

Усі природні життєві явища учений розглядає як «механічні й сліпі суттю своєю», складність яких їм, біохімікам, «доводиться раз у раз поборювати». До таких зайвих ускладнень, що їх науковий прогрес, на переконання Славенка, має в майбутньому ліквідувати, належить світ людських почуттів.

Підаючи розумовому аналізу своє кохання до Марти, від якого він швидко звільнився, Славенко трактує його як суто руйнівний чинник, як «показник невинуватості істоти», цинічно прирівнюючи своє любовне переживання до фізіологічного процесу травлення: «Тепер зробилася така, як усі, одною з істот у спідницях, поринула в ту гущу жінок, з якої він її у захваті висунув. Ця руйнація, це знецінення образу відбулося йому так швидко, що могло б ужахнути, але він подумав: “я вже перетравив її” – і порівняння дівчини з важкотравною річчю, що випадково в його нутроці трапила і яку його шлунок нарешті щасливо переміг, зразу з'ясувало йому справу й заспокоїло його» (с. 677).

Цей самоаналіз ученого відбувається у повній згоді з його загальним світосприйняттям, у якому явища духовного життя не тільки прирівнюються до фізіологічних, а й трактуються як породження цих останніх. «Вивчаючи основні життєві процеси, – твердить біохімік, – хоч би й ті самі процеси травлення, починаєш глибше розуміти й процеси духовного життя. Справді, наперед можна припустити, що всі наші вищі психічні функції мають свого прототипа в нижчих сферах життєвої діяльності, бо важко собі уявити можливість принципово окремих схем для психіки, що становить тільки похідну функцію нашої фізіології. Основний апарат життя є апарат живлення, отже, в ньому й слід шукати аналогій навіть для законів нашого мислення...» (с. 638).

Цілком очевидно, що Славенко сповідує матеріалістичну філософію в її крайніх проявах, яка в час написання «Невеличкої драми» почала свою переможну ходу в країні соціалізму як «єдино правильна» марксистсько-ленінська ідеологія. Учений не раз наголошує, що «почуває себе цілком пристосованим до життя в комуністичній громаді», що «поняття раціоналізації цілком покриває поняття комунізму».

Опускаючи духовний і емоційний світи людини на нижчий щабель, похідний від фізіології, Славенко виявляє разючу бездушність, нездатність до нормального спілкування. Людський загал він трактує як безлику масу, що складається з позбавлених індивідуальності істот. У своїх розумуваннях він часто порівнює людський світ із тваринним. Особливим цинізмом відзначається, приміром, його реакція на романтично-піднесене Мартине освідчення в коханні: «Напровесні чуття в тварин загострюється. Ти почуваєш весну, а не мене» (с. 626).

Раціоналізація взаємин між людьми, згідно з поглядами біохіміка, фактично має вести до їхньої ліквідації: «...всі люди однаково нецікаві, обмежені в своєму особистому побуті, і всі особисті стосунки базуються передусім на біологічних потре-

бах, а потім на звичці і традиції» (с. 578). Релігію і традиції він вважає «безглуздим атавізмом, що їх знищать тільки майбутні покоління».

Закономірним наслідком крайнього раціоналізму Славенка, його зневаги до природних людських стосунків, прихильностей і зобов'язань є зневага й до самого людського життя. З історичних постатей минулого ідеалом для біохіміка, у цілковитій згоді з ідеологією більшовиків, стає Робесп'єр із гільйотиною: «...ступаємо в сліди великого Робесп'єра, що над гільйотиною підніс культ богині розуму» (с. 572).

Не випадково в монологах ученого, які він виголошує перед Мартою, з'являється й теза про раціональне перетворення людства за законами *євгеніки* із посиланням на тогочасного німецького філософа Кайзерлінга. «Новий робітничий клас, – проповідує Славенко, – чи, сказати точніше, – новий пагінець людськості, що зростає за загальними законами еволюції, і зокрема за законами *євгеніки*, якраз і мусить визначитися високим шаблоном духовної організованості, який виключає потребу мистецтва. Робітничий клас, нових людей надзвичайно влучно схарактеризував Кайзерлінг в одній із своїх робіт: нова людина, на його думку, є тип шофера, простий, бадьорий і озброєний практичними, власне технічними знаннями» (с. 572).

Характерним у цьому зв'язку є й рід занять біохіміка – він працює над штучним створенням білка – речовини, з якої складаються живі істоти, причому практикує лабораторні експерименти не тільки на пацюках, а й на людях, пропонуючи студентам провадити досліди на собі. Отже, Славенко трактує людський загал як біомасу, «людський матеріал», з якого, керуючись раціоналістичною мотивацією, треба створити «нових людей» майбутнього комуністичного суспільства.

Прикметно, що себе Славенко з цим «людським матеріалом» не ототожнює, а ставить *над* ним. Самозакоханість ученого, зверхне ставлення до інших письмен-

ник показує вже з першої появи його в колі Мартиних друзів: «Говорив спокійно, стримано, підкреслюючи належні місця, і почував велику приємність від своєї мови, своєї особи і своєї переваги над усіма присутніми» (с. 585).

Себе Славенко відносить до осіб вищої організації, покликаних устанавлювати закони для інших, при цьому не вважаючи за потрібне самим підпорядковуватися цим же законам: «...приємно встановлювати закони і зовсім прикро їм підлягати» (с. 676).

Якщо Славенко представляє тип науковця, що бере активну участь в обґрунтуванні теорії та практики більшовицького режиму, то інший персонаж роману, який з'являється тільки в одній сцені, – Андрій Безпалько, Мартин начальник, завідувач статчастини махортресту, належить до верстви так званого освіченого міщанства.

Достатньо ерудований, начитаний, Безпалько водночас характеризує себе як людину бездіяну. Міщанство, до якого Безпалько себе відносить, становить, за його словами, «компактну нерухому масу, на якій тримається всякий громадський лад. Це – стовп суспільства, кістяк, на який натягують раз у раз нове вбрання... Ідея перемагає тоді, коли здобуває собі достатню масу міщанства, яке сприйняло її і не намагається її критикувати. Добре діло, якби всі мали свої ідеї! Це була б жорстока криза людського життя» (с. 673).

Отже, психологія міщанства – це психологія пристосуванства, що робить його опорою нового режиму. Це середовище, яке слухняно, безкритично сприймає владу, її дії й накидувану нею ідеологію.

Егоїзм і нелюдність – риси, що споріднюють Безпалька зі Славенком. Завідувач статчастини також сприймає людей як однорідну масу, безлику частину махортрестівського інтер'єру. «Перед тим я працював у тресті рік, – звіряється він Марті, – звук до помешкання, до шпалер на стінах, до людей. Я заходив у нього вранці, як у якусь суцільну масу» (с. 674).

Безпалько після смерті дружини не підтримує родинних стосунків із дорослим сином, він надто пізно, за його словами, зрозумів, що «найбільша любов до дітей – це не мати їх» (с. 674). Очевидно, не випадково підлеглі називають начальника ідолом.

Єдина людяна риса Безпалька – це його закоханість у Марту. Але знов-таки, подібно до Славенка, він сприймає своє почуття як вияв слабкості, як порушення «нормального» плину життя. Освідчуючись Марті й згадуючи час, коли він побачив її вперше і під впливом закоханості махортрест здався йому «якимсь новішим, просторішим, так, ніби його непомітно для мене відремонтовано», Безпалько додає: «Коли б моя змога, я в ту ж мить усунув би вас із посади, щоб надати махортрестові нормального вигляду» (с. 675). Як бачимо, нормою для Безпалька є життя, позбавлене будь-яких прихильностей. Не дивно, що після відмови дівчини вийти за нього заміж начальник поводить з нею з жорстокістю бездушного егоїста – він звільняє її з роботи. В цій історії є одна промовиста деталь, яка засвідчує іронічне ставлення автора роману до тогочасної пропаганди раціоналізації. Марту звільняє нарада у справах раціоналізації, проте справжньою причиною її звільнення стала помста начальника – поліпшенню праці її звільнення аж ніяк не сприяє, бо Марта належала до кращих працівників установи. Отже, рішення не було раціональним і мотивувалося воно таки почуттям – почуттям образи начальника до підлеглої.

До тієї ж міщанської верстви, що й Безпалько, лише значно нижчого культурно-освітнього рівня, належить кооператор Давид Семенович Іванчук, Мартин сусід у помешканні, яке вона винаймає. В художньому вирішенні цього образу мотив пристосуванства також є ключовим, проте пристосуванство кооператора має примітивніші, позбавлені інтелігентських рефлексій, форми.

Ставлення Давида Семеновича до нової влади визначається єдиним критерієм – критерієм матеріальної вигоди. На початку роману, коли кооператор утратив роботу через скорочення штатів, він під великим секретом звіряється Марті в тому, що «радянська влада належить до найсумніших явищ у природі» (с. 542). Та щойно він знаходить нову працю, як його політичні погляди кардинально міняються: «Я проти того, щоб власть лягати. Якщо ти чесний, власть про тебе не забуде, і от я, приміром, получив должность» (с. 700).

Варто звернути увагу на російську форму лексеми *власть* у цитованій фразі, яка показує, що у свідомості Давида Семеновича радянська влада асоціюється з російськомовним дискурсом. Загалом мовна партія цього персонажа характеризує його як представника тієї частини українських провінціалів, які, переїхавши до Києва (кооператор родом із Тульчина), намагаються пристосуватися до російськомовного середовища. Давид Семенович і його дружина говорять суржилом.

Не має кооператор і чіткої національної ідентичності, що виявляється у його поглядах на виховання дитини, яку він назвав Аделаїдою, «ім'ям гучним і урочистим, що було втіленням усіх його прагнень догори» (с. 648). Давид Семенович уже збагнув, що, попри оголошену владою українізацію, знання української не сприятиме майбутній кар'єрі дочки – з дитиною він намагається говорити російською і виховує її у зневазі до української мови: «Я умею и по-украински, но по-украински очень некрасиво», – заявляє Ада (с. 631). Натомість до високої культури залучить дочку, на переконання Давида Семеновича, лише знання німецької мови. «А тим часом ви будете виховувати Адку на все добре і, головне, вивчите її німецького язика», – просить він свою сусідку, фрау Гольц (с. 700).

Кооператор уособлює те міщанство, ту «компактну нерухому масу», що складається з позбавлених індивідуальності осіб,

до якої Безпалько у цитованому вище монологі відносить і себе. Це середовище з мовчазною покірністю сприйме будь-які дії владної верхівки. Новий режим за короткий термін свого панування вже довів йому, що виживання в країні соціалізму забезпечує лише позиція «моя хата скраю». Це, зокрема, демонструє поведінка Давида Семеновича під час розмови на політичні теми: «Кооператор, почувши про політику з економікою, зразу принишк. Ці теми здавались йому раз на все забороненими, отже, дуже небезпечними...» (с. 585).

Із розгортанням дії роману Безпалько постає як людина без моральних засад, здатна на підступну зраду, доноси й наклепи.

Інший тип масової людини представлено в образі Дмитра Стайничого, приятеля Марти. Вигідне на ті часи соціальне походження Дмитра, народженого в багатодітній родині переяславського коваля, відкрило йому шлях до вищу, після закінчення якого він отримав посаду інженера в Дніпропетровську.

Світогляд і світосприйняття молодого інженера сформовані активно впроваджуваною в той час більшовицькою педагогікою. Він ентузіастично перейнятий грандіозними завданнями побудови нового соціалістичного ладу, індустріалізацією, плановим господарством, раціоналізацією виробництва.

Дмитро непохитно вірить у всі проголошені гасла доби, в тім числі й у гасло українізації, а тому говорить рідною мовою. Однак його мовлення має виразні ознаки впливу тогочасної масованої пропаганди – воно складається з простих чітких фраз, що нагадують слогани: «Шлюб – це спілка, така, як спілка УСРР з РСФРР, наприклад, – для спільної праці, для спільної боротьби»; «Я вірю, Марто, в краще майбутнє»; «Хто живе тепер мріями, той гине»; «Соціалізм – не мрія, а розрахунок»; «Соціалізм – це статистика, неп, п'ятирічка»; «І нація також не мрія, нація – це робота й витривалість. Хто не зрозумів цього, той

консерватор, життя викине його за борт»; «Одне ясно: доба наша не мрійна, а цілком практична. Проста й практична».

Така мова, «раціоналізована» в бік спрощення, що її впроваджували в освіті й засобах пропаганди в більшості своїй малограмотні комісари, формувала й відповідну картину світу, ставала знаряддям масового виховання того типу ідентичності, носії якої згодом були визначені відомою формулою – «проста радянська людина».

Агресивний більшовицький новояз, який наприкінці 1920-х рр. уже набував тотальної всеохопності, всю складність і розмаїття світу втискував у чіткі дихотомічні схеми, які виключали саму можливість вагань або сумнівів щодо ідеології й політичних рішень правлячої партійної касти. Поступове встановлення цілковитого контролю над інформаційно-культурною сферою й перетворення її на потужний засіб більшовицької пропаганди накидали суспільству потрібні владі ідеологеми, світоглядні засади й навіть моделі побутової поведінки.

Вплив тогочасного гасла раціоналізації, поширюваного і на взаємини між людьми, зокрема між статями, відображено у гротескній формі в сцені залицяння Дмитра Стайничого до Марти.

Як і Славенко, Дмитро прагматично підходить до справи одруження, вважаючи, що «шлюб у наш час будувати на коханні не можна», «кохання шкідливе для нашої сучасності, бо воно пантеличить людину». Не жаль, а лише глибоке презирство відчуває Дмитро до співробітниці, яка позбавила себе життя через зраду коханого.

Однак, на відміну від Славенка, який одружився з Ірен Маркевич, щоб задовольнити фізіологічні потреби, Стайничий розглядає шлюб з іншою практичною метою – з потреби демографічного збільшення населення. Впроваджуваний у той час плановий принцип господарювання Дмитро переносить і в родинну сферу, накреслюючи Марті чіткий план виробництва дітей. Їх має бути багато, не менш ніж п'я-

теро: «Тут такий розрахунок: двоє помре, двоє заступає батьків, а одне – це чистий прибуток класу та нації...» (с. 598).

Отримавши від дівчини відмову, недавній залицяльник виявляє хижу вдачу, намагаючись її принизити. Процаючись із Мартою, він боляче викручує їй руку, щоб примусити стати перед ним на коліна.

Отже, майже всі чоловіки, які оточують Марту і в той чи інший спосіб хочуть завоювати її прихильність, урешті, кожен по-своєму, зраджують її, виявляючи при цьому або егоїстичну бездушність і жорстокість, як Славенко і Стайничий, або підлість, як кооператор. Справжню віддану любов до Марти відчував лише її земляк Льова Роттер.

Треба зауважити, що саме Льові, на відміну від решти чоловічих персонажів роману, властиві такі риси, як доброзичливість, товарицькість і людяність. Як пише автор, його «любили за лагідність, товарицькість, шанували за чесність, правдивість і простоту» (с. 730).

Цей персонаж, як і Марта Висоцька, виступає в романі виразним антагоністом Славенка. Так, міркування, які висловлює Роттер і які, очевидно, відповідають позиції самого В. Підмогильного, полемічно спрямовані проти теоретизувань біохіміка. Ось, приміром, одна із sentenцій Льови: «Логіка – це обмеженість людського розуму. Логіка – це його границя. Ми втиснуті в ці границі життя... а це злочин, Марто, життя більше за розум... незрівнянно більше...» (с. 725).

Марта ж щедро обдарована тією чуттєвістю, яку зневажає біохімік, їй притаманні емоційність, щирість, природність поведінки, відчуття закоріненості у рідній землі, глибинного зв'язку з природним довкіллям. Народжена в Каневі, вона надзвичайно любить Дніпро: «Вода була найбільша пристрасть її життя, бо виросла вона коло Дніпра, в Каневі, де річка широка й повновода...» (с. 541).

Мотив Дніпра як «невичерпного джерела прагнення й сили», любов до великої

ріки супроводить образ Марти впродовж усієї романної дії. З Дніпром як життєдайною природною силою дівчина пов'язує важливі віхи свого життя. Прощаючись зі своїм коханням, Марта веде Славенка до Андріївської церкви, звідки відкривається дніпровський краєвид. Дівчина гостро відчуває в цьому місці, звідки, за легендою, постав стародавній Київ, зв'язок часів, коли людина осягає спадкоємну тяглість поколінь і переживає усвідомлення глибинного зв'язку зі своєю землею як причетність до чогось цілісного і вічного. «Як я люблю такі місця! – мовила дівчина пристрасно. – Здається, знаходиш у них себе всю... Отак ходиш скрізь і ніби полишаєш там трохи, там трохи себе, а тут, у такому місці, все полишене наче вертається до тебе, і ти знову вся ціла...» (с. 709–710).

Марта сповнена життєвої сили й енергії: «...була на вдачу моторна і всі життєві дії робила на диво швидко – за хвилину прибиралась, їла ніби похапцем, ходила прудко, а капелюх і пальто мов самі на неї надягались, коли вона рушала з хати. Така сама була й на посаді...» (с. 540).

На протигагу Славенкові, який воліє витиснути все живе в мертві штучні форми, породжені відчуженням від життя цинічним розумуванням, у Марті нуртує творче духовне начало. Її багата уява олюднює навіть незрозумілі їй терміни з наукових пояснень Славенка: «...глюкоза видавалась їй переплуткою, аланін уявляла гарненьким білявим клопчиком, гліколь – страшенним пустуном, тирозин – людиною небезпечною, триптофан – кумедним тюхтієм» (с. 640).

Чарівність Марти, її життєлюбність і зрозуміла відкритість до світу приваблює до неї чоловіків, і навіть Славенко не зміг лишитися байдужим до дівчини. Кохання на якийсь час захоплює його, наповнює життя сильним почуттям, руйнуючи мертвонароджені кабінетні схеми, в полоні яких він перебуває. Під впливом спілкування з Мартою в ньому прокидається інтерес до духовних сфер – української історії, фольклору, літератури, хоча і в цей час,

поповнюючи свою бібліотеку поетичними збірками, біохімік знаходить їм місце «серед трактатів з психопатології».

Урешті внутрішній конфлікт, що його переживає біохімік, оскільки захоплення дівчиною суперечить його світоглядній настанові на нікчемність і непотрібність усієї почуттєвої сфери людських взаємин як «ідеалістичних буржуазних забобонів», патологічного відхилення від здорового матеріалістичного прагматизму нового суспільства, призводить до швидкого звільнення його від любовної «хвороби».

Психологічну несумісність романтиків Марти й Льови з прагматиком Славенком особливо увиразнює фінальний діалог, що відбувається між Львовою і біохіміком. На Льовин докір за бездушне поводження з дівчиною («тобі її не жаль») Славенко роздратовано кидає: «Жаль, жаль!.. Найнікчемніше з людських почуттів, загалом теж досить нікчемних... Жаль шкідливий і смішний. Він породжує дурні товариства проти вівісекції, вегетаріанства, пацифізм...» (с. 740).

Важливим для розуміння художніх смислів, які письменник заклав у свій роман, є те, що саме Марта Висоцька й Льова Роттер, у чийх образах втілено риси людяності, порядності й чесності, наприкінці роману опиняються на соціальному маргінесі. Марту зраджують і Славенко, і Безпалько, що безжально виганяє її з праці, і сусід-кооператор, через наклеп якого її викидають з найманого помешкання.

У фіналі твору Льова, допомігши Марті знайти нову кімнату, приходять до неї попрощатися, бо знову збирається в мандри, і застає дівчину сплячою. Відтак завершення «Невеличкої драми» лишається відкритим. Читач сам може домислити майбутню долю Марти. Подібним за своєю незавершеністю є й фінал попереднього роману В. Підмогильного «Місто». Проте якщо для головного героя цього твору письменник залишає радше оптимістичну перспективу – Степан Радченко, приїхавши до Києва з провінції, завойовує місто,

то щодо Марти з «Невеличкої драми» виштовкує бути протилежним – місто її виштовкує.

Останній твір письменника, як це відзначав Юрій Шевельов, пройнятий песимізмом: «Тепер осуга гіркоти й розчарування впала на самого Підмогильного. У свої двадцять вісім років він постарівся й зневірився. Він наче відчув темне провалля наступних десятиліть, як відчував його Іван Дніпровський, казавши: “Гнида розкошує на нашій прекрасній планеті... Гряде царство гниди, якому не буде кінця”» [2, с. 122].

«Невеличка драма» Підмогильного – це драма тотального знекультурування й дегуманізації суспільства, в якій письменник інтуїтивно відчув наближення трагедії наступних десятиліть. Провідники комуністичної ідеї, як це показує автор, будують не суспільство вільних людей, на що щиро сподівається ідеалістка Марта, а жакливу мертвотну казарму. Ідеологи нового режиму, які послідовно захоплюють ключові посади всіх рівнів – у виробництві, науці, освіті, культурі, – є носіями філософії соціального дарвінізму. Вони сповідують культ сили й сваволі, нічим не обмеженої влади над людьми. Ставлячи себе над іншими, привласнюючи собі право «перетворювати» і природу, і людство за штучними, вигаданими в закритих кабінетах умоглядними схемами, вони не зупиняться навіть перед злочином експериментування з «людським матеріалом».

Разом із релігією, культурою й традиціями, створеними попередніми поколіннями, вони відкидають віру, звичаї, моральні й духовні підвалини, на яких засновується співжиття людських спільнот. Грунт, з якого викорінено духовні й моральні основи людського співжиття, густо засівається зернами страху, всеохопної недовіри, нена-

висті, презирства до вияву щирих почуттів людяності, співчуття до слабших.

Уже в наш час, аналізуючи злочинний характер комуністичного режиму, західні політологи говорять про руйнацію людської природи й людських стосунків як про один із найбільш згубних наслідків злочинної діяльності комуністів. Підкреслюючи двозначність та ошуканство комуністичної ідеології, французький політолог Ален Безансон пише: «Більшість людей вважають, що існують вчинки, які є істинними і добрими, тому ті вчинки відповідають їхнім знанням про будову Всесвіту. Комунізм задумує інший всесвіт і з ним співвідносить свою мораль. Ось чому він відкидає не тільки заповіді, а й їхню основу – природний світ. Ми казали, що комуністична мораль ґрунтується на природі й історії, та це неправильно: вона ґрунтується на надприроді, якої не існує, і на історії без правди... Те, що називають людським і людяним, є насправді надлюдським і надлюдяним, обіцяним ідеологією. Людське і людяне не мають ні права, ні майбутнього. Класи не примирені – вони зникають. Суспільство не стає однорідним – воно зруйноване у своїй самостійності й властивому йому розвитку. Не пролетаріат воює з капіталізмом, а ідеологічна секта, яка говорить від його імені... Мета – не велична, вона лише забарвлюється у величне. Засіб, яким є вбивство, стає єдиною можливою метою» [1, с. 42–43].

Останній твір В. Підмогильного, який він назвав «Невеличкою драмою» і який так і не був опублікований за советів, відтворює велику драму знищення людського і людяного в суспільстві, що вже через кілька років уможливило безкарне здійснення комуністами нечуваного за масштабами злочину спланованого голодомору.

Література

1. Безансон А. Лихо століття. Про комунізм, нацизм та унікальність голокосту / А. Безансон. – К., 2007.

2. Шерех Юрій. Білок і його збурення / Юрій Шерех // Друга черга. Література. Театр. Ідеології. – Сучасність, 1978.